

6.2.16 ТАЪРИХИ АДАБИЁТ
6.2.16 ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ
6.2.16 HISTORY OF LITERATURE

5.9.2 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА (ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)
5.9.2 LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD (TAJIK-PERSIAN LITERATURE)
5.9.2 АДАБИЁТИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН (АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК)

УДК 811.21/22

DOI 10.24412/3005-849X-2025-4-183-192

ВИЖАГИҲОИ ТАСВИРИ	Абдулманнонзода Муҳаммадсиддиқ Абдуҷаббор,
ОЛАМИ БОТИНИИ ОШИҚ	н.и.ф., дотсенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики
ДАР ҒАЗАЛИЁТИ САЪДӢ	Донишгоҳи давлатии Данғара (Данғара, Тоҷикистон)
ОСОБЕННОСТИ	Абдулманнонзода Муҳаммадсиддиқ Абдуджаббор,
ОПИСАНИЯ ВНУТРЕННЕГО	канд.филол.наук, доцент кафедры таджикского
МИРА ВЛЮБЛЕННОГО В	языка и литературы Дангаринского национального
ГАЗЕЛЯХ СААДИ	университета (Данғара, Таджикистан)
FEATURES OF THE	Abdulmannonzoda Muhammadsiddiq Abdujabbor,
DESCRIPTION OF THE	candidate in Philology, associate professor of the
INNER WORLD OF A LOVER	department of Tajik language and literature under the
IN SAADI'S GAZELLES	Danghara State University (Danghara, Tajikistan)
	e-mail: muhammadsiddiqabdulmannonzoda@gmail.com

Зикр шудааст, ки дар ғазалиёти Саъдӣ матолиб ва мазомини ишқӣ бо тасвири манзараи махсуси авотифи қалбиву равонӣ матраҳ гардидааст. Саъдӣ олами ботинӣ ва ҳолати қалбию равонии ошиқро, ки дар вазъиятҳои мухталиф қарор мегирад, хеле хуб эҳсос мекунад ва, муҳиммаи тобишҳои нозуктарини онҳоро бо устодии махсус тасвир мекунад. Ҳолати ошиқ чун эҳсоси ботиние тасвир мешавад, ки шахсияти шоир ба он ғўтавар гардидааст. Таъкид гардидааст, ки дар ғазалҳои Саъдӣ ҳарчанд ду навъи ишқ- ишқи заминиву воқеӣ ва ишқи ирфонивӣ ба назар мерасад, аммо, басомади омори қорбурди ишқи воқеӣ дар ғазалиёти шоир басо зиёдтар аст. Бо шохидҳои сершумор собит қарда шудааст, ки дар эҷодиёти шоир ғазалҳои зиёде ба чаҳим мерасанд, ки ба мавзӯи фироқ, ҳиҷрон, ҳасрату дарди ошиқ бахшида шудаанд. Чунин ғазалҳо аксаран қофияҳои “орӣ/рӣ”, “ӯӣ”, радифҳои “шудам”, “аст”, “мебарӣ”, “ман” доранд.

Калидвожаҳо: ишқ, ошиқ, Саъдии Шерозӣ, ғазал, ишқи ирфонӣ, ишқи маҷозӣ, ишқи муҳаббат, ишқи инсонӣ

Отмечается, что любовная тема в газелях Саади Ширази изложена через описание психологических переживаний влюбленного. Саади очень хорошо чувствует внутренний мир и душевное состояние влюбленного, оказавшегося в разных ситуациях, и, самое главное, может с большим мастерством описать их тончайшие нюансы. Состояние влюбленности отражается как внутреннее ощущение, в которое погружается личность поэта. Подчеркивается, что, хотя в газелях Саади описываются две разновидности любви – как земной, реальной, так и мистической, однако в его творчестве явное преобладание имеет описание реальной, земной любви. Многочисленными примерами аргументируется, что в творчестве Саади очень много газелей, полностью посвященных теме разлуки, страданий, тоски и скорби влюбленного. Такие газели чаще всего имеют рифму «арӣ»/ «рӣ», «ӯӣ», редифы «шудам», «аст», «мебарӣ», «ман».

Ключевые слова: Саади Ширази, любовная тема, газели, переживания влюблённого, мистическая любовь, земная любовь

The article notes that in the ghazals of Saadi Shirazi, the theme of love is presented through the description of the psychological experiences of a lover. Saadi has a keen sense of the inner world and state of mind of a lover in various situations, and, most importantly, can skillfully describe their subtlest nuances. The state of being in love is reflected as an internal sensation into which the poet's personality is immersed. It is emphasized that, although Saadi's ghazals describe two types of love—earthly, real, and mystical—in his work, the description of real, earthly love clearly predominates. Numerous examples have been cited to support the idea that Saadi's work contains many ghazals entirely devoted to the theme of separation, suffering, melancholy, and grief in love. These ghazals most often feature the rhymes "ari"/"r" and "ui," and the rhymes "shudam," "ast," "mebar," and "man."

Key-words: Saadi Shirazi, love theme, ghazals, the experiences of a lover, mystical love, earthly love

Дар ғазалиёти Саъдӣ матолиб ва мазомини ишқӣ бо тасвири манзараи махсуси авотиғи қалбӣ равоӣ матраҳ мегардад. Ин маътуфот иборот аз тасвири ҳолат ва авзои махсуси шахси ошиқ мебошад. Ҳолати ошиқ иборат аз авзои ботинӣ равоӣ вай мебошад, ки дар ҷараёни гирифториҳои қалбӣ бар шахси шоир руҳ медиҳад ва вай мувофиқи ҳунари малакаи ҳеш онҳоро дар силки каломӣ мавзун медарорад. Саҳобиддин Сиддиқов дар ҳамин маврид дуруст қайд намудааст, ки «Авзои ботинӣ ва ҳолати рӯҳӣ ошиқонро дар вазъиятҳои гуногун нағз эҳсос мекунад ва муҳимтар аз ҳама ин аст, ки онро бо сухан айнан ифода карда метавонад» [3, с. 21]. Муҳақиқи шинохта М.Л. Рейснер қайд намудааст, ки «Саъдӣ тавассути аз худ намудани бехтарин дастовардҳои анъанаҳои ғазалсароӣ, жанри мазкурро ба ҳадди авҷ расонидааст» [1, с.12].

Шоир ғазалро дар зеботарин ва мавзунтарин либосҳо орошта, мукамалтарин навъи шеърро ба вучуд овардааст. Ў таҷриба ва анъанаҳои гузаштагонӣ худро эҷодкорона тақмил дода, зеботарин ва комилтарин намунаи ғазалро офарид ва дар осмони ғазалсароии асри XIII ҳамчун ситораи дурахшон бидурахшид. Саъдӣ бо суханони сӯзнокаш ба қавли олими ҳинд аллома Шибли Нуъмонӣ, «оташ дар тамоми Эрон барангехт» [6, с. 190]. Ҳамчунин, Муҳаммадали Фурӯғӣ муътақид аст, ки «Ишқи ӯ аз махлуқ оғоз мешавад, аммо саранҷом ба Ҳолиқ мерасад, шеърӣ ӯ шеърӣ ғиноӣ аст» [7, с. 16].

Агарчи дар ғазали Саъдӣ тасвири ҳолати маъшук низ басо муассиру шавқангез аст, он бештар бар зебоӣ фаттонӣ ва бениёзии вай мунҳасир мебошад ва дар тамоми матн ишқномаҳои Саъдӣ қариб ки якрангу якнавохт ва тақрори мазомин дар пардаҳои гуногунӣ сухан сурат мегардад. Агар шахси ошиқ ба ҳайси субъект ва қаҳрамони асосии ишқномаҳо дар ғазалҳои Саъдӣ иборат аз ҳуди шоир бошад, маъшук, ба мӯҷиби дорои ду ҷанба: табиӣ ва фавқуттабиӣ будани ишқи тасвиринамудаи Саъдӣ, ҳам ба маъшуқи воқеӣ ва ҳам маъшуқи азалӣ-ирфонӣ алоқаманд буда, ҷанбаи духӯрағӣ дорад. Бинобар ин, дар ғазалиёти Саъдӣ баёни ҳолати махсуси ботинӣ равоӣ шахси ошиқ агар танҳо ба ҳуди Саъдӣ бастагӣ дошта бошад, дар мавриди тасвири ҳолати маъшук ба ду самт ҳаракат менамояд. Бо вучуди тавотури самти тасвир, баёни ҳолати маъшук дар ҳар ду навъи ишқи тасвиркардаи Саъдӣ қобили мулоҳиза аст. Сирусӣ Шамисо ба ин андеша аст, ки «Ашъори Саъдӣ монанди ҳар шоири бузурги дигар дорои мушаххас аст... Масалан, аксари ғазалиёти Саъдӣ тавре ба назар мерасад, ки ӯ аз ҳақиқат сухан меронад ва маъшуқи махсусро дар назар дорад» [2, с.89].

Тасвири ҳолати маъшук дар ҳар ду маънӣ: ҳам маънии ирфонӣ ва ҳам воқеӣ он рабт бо зебоӣ фаттонӣ вай дорад. Аммо дар баёни ҳолати маъшуқи азалӣ бар болои он боз бениёзиву самадият низ зам мешавад. Ин бениёзӣ ишорат бар ягонагии зоти маъшуқи азалӣ

ва тааддуди ошиқон мекунад. Ин аст, ки Саъдӣ дар баробари тасвири ҳолоти ин маъшук мукаррар ишорат бар ҳақирии худ ва кибру ғурури маъшук менамояд: маъшук аз сари бениёзӣ нигоҳе ба Саъдӣ намекунад, рахти сабри ӯро ба боди тороч медиҳад, бахти шӯрро дар қалби вай хайма мениҳад; Саъдӣ аз ин вазъ чорае надорад, охир мисли вай ошиқони зиёде ҳастанд ва ӯ бояд бар ин хиракушии маъшук гардан биниҳад, зеро табиати маъшук ҳамин аст:

*Ишқ ба тороч дод рахти сабурии дил,
Менакунад бахти шӯр хайма зи паҳлуи ман.
Кардаам аз роҳи ишқ чанд гузар сӯйи ӯ,
Ӯ ба тафаззул накард ҳеч ниғаҳ сӯйи ман.
Чавр кашам бандавор в-ар кушадам, ҳоким аст,
Хиракушии кори ӯст, боркашии хӯи ман [3, с. 149].*

Маъшук худ якест, вале ошиқони зиёде ба фитроки ишқи вай гирифтор мебошанд, бо ин ки ҳазорон кас дар ғами ӯ ба сар мебаранд, вай парвои якеро надорад; бо ин ки ҳама бо вай дар чустуҷӯи дари сулҳанд, ӯ бо чумлаи ошиқон итоб мекунад:

*Матурс аз ман, ки ҳечам ёд кардӣ?
Ки худ ҳечам фаромӯш менагардӣ!
Чӣ некӯрӯю бадаҳдӣ, ки шаҳре
Ғамат хӯрданду касро ғам нахурдӣ.
Чаро мо бо ту, эй маъшуқи танноз,
Ба сулҳему ту бо мо дар набардӣ? [3, с. 8]*

Бо ин ки дар баробари беилтифотӣ ва итобу бениёзии маъшук Саъдӣ забони шикоят мекушояд, вале ин изҳори вай боз ишорат бар мутакаббирӣ ва самадияти зоти маъшук аст, ки касеро бихоҳад, малтуфи иноёти хеш қарор медиҳад, касеро бихоҳад мардуд мегардонад; касеро бихоҳад, бар лавҳи тақдираш хатти бутлон мекашад, касеро бихоҳад бастаи чафову қаҳри хеш мегардонад:

*Қалам бар бедилон, гуфтӣ, нахоҳам ронду ҳам рондӣ,
Чафо бар ошиқон, гуфтӣ, нахоҳам карду ҳам кардӣ.
Бадам гуфтию хурсандам, афокаллаҳ, накӯ гуфтӣ,
Сагам хондию хушнудам, чазокаллаҳ, карам кардӣ [3, с. 8].*

Аммо, ҳамаи ин итобу беъэтиноӣҳо ба ҳеч вачҳ мӯчиби кудурати қалб ва ранчиши хотири Саъдӣ нестанд, зеро онҳо аз маъшуқи азаллӣ содир мешаванд ва ҳар чӣ аз зоти вай буруз мекунад, барои ошиқон тановури анвори лоязоли ва айни савобанд. Ин маъшук маъшуқи ом аст, яккаву танҳост, бурун аз ҳиттаи ному макон аст, мудом бо лутфи хеш хуни ошиқон мерезад ва дар ҳар кучо анвори муҳаббати худро мутанаввир мекунад, қиёматеро барпо менамояд:

*Ту кадомӣю чӣ номӣ, ки чунин хубхиромӣ,
Хуни ушшоқ ҳалол аст, зиҳӣ, шӯҳи ҳаромӣ.
Бими он аст дамодам, ки чу парвона бисӯзам
Аз тағобун, ки ту чун шамъ чаро шоҳиди омӣ.
Бинишин як нафас, эй фитна, ки бархост қиёмат,
Фитна нодир бинишинад, чу ту дар ҳоли қиёмӣ [3, с. 27].*

Вожаи ҳаром дар мисраи аввал, агарчи шаклан мутаозод бо вожаи ҳалол аст, вале дар маънии пардаву ҳичоб, ки киноят бар ҷалолу шукӯҳ ва дастнаёфтани маъшук аст, истифода гардидааст. Анвори муҳаббати маъшуқи азаллӣ мунҳасир бар қалби як фард нест, он дар кулли ошиқон тановур мекунад ва ба гуфтаи Саъдӣ шоҳиди ом аст. Аммо, бо вучуди зудгузари илтифототи маъшук, асароти он як умр дар қалбу равони ошиқони худ хона мегузинад ва ҷойи худро ҳеҷ вақт ҳолӣ намегузорад. Маъшуқи азаллӣ ҳеҷ вақт ҷамоли аслии

худро бар ҳеҷ ошике нишон намедиҳад, ошиқон танҳо бар зоидаи эҳсосоту авотифи махсус, ки аз анвори муҳаббати вай дар қалби хеш ҳосил менамоянд, сарфароз мегарданду бас; зеро сабру таҳаммули дидани ҷамоли ўро надоранд. Аммо, бо ин ҳама, маъшуқ бар асари илтифототи муваққативу зудгузари хеш ҳамеша дар ёди ошиқонаш ба ҳайси зеботарину нақўтарин чилва менамояд:

*Рафтию ҷамчунон ба ҳаёли ман андарӣ,
Гӯё ки дар баробари чашмам мусавварӣ.
Фикрам ба мунтаҳои ҷамолат намерасад,
К-аз ҳар чӣ дар ҳаёли ман омад, нақўтарӣ [3,с.163].*

Дар нигоҳ бар умқи ишқномаҳои Саъдӣ метавон маълум намуд, ки баёни авотиф ва ҳолати қалбӣ дар ишқи воқеии шоир, ки миёни шахси ў ва маъшуқи воқеӣ сурат мепазирад, чилваи бештар дорад. Саъдӣ, ки дар муддати ҳаёти тӯлонии хеш сафарҳои зиёд намуда буд, бинобар ин, табиист, ки дар ёди ёру диёр ғаму андӯҳи зиёд мекашид ва бори вазнини ҳичрону фироқро бар дӯш дошт. Ҳамин аст, ки дар саропойи девони ғазалиёти вай мавзӯи дурӣ аз ёр, фироқи ҳичрон ва ихтилоти қалбие, ки бар асари ин дурӣ ўро мудом истикбол менамуд, аз мавзӯоти марказӣ маҳсуб мешавад. Бар асари сафарҳои зиёди Саъдӣ, ки омили танҳои ва фурқати вай гардида буданд, баёни ҳолати ботинӣ ва равонии вай ба ҳайси шахси ошиқ ва тасвири зебоиҳову фаттонии маъшуқи воқеии ў дар саропойи ғазалиёташ бо рангомезиҳои зиёди мафтункунанда чилва менамояд. Дар чанд ҷойи ғазалҳои Саъдӣ ишорати сарех бар маъшуқи воқеӣ ва гирифтор шудан бар фитроқи ишқи вай менамояд. Ҳатто, дар ашъори ҷудогона бар шерозӣ будани он маъшуқ ишорат менамояд, ки шубҳаи моро дар мавриди мубталои ишқи воқеӣ будани шоир тамоман бартараф менамояд, чунонки мо дар оғози фасл бар он ишорат намудаем.

Нақши латофати каломи Саъдӣ дар тасвири авзои маъшуқи воқеӣ басо назаррас аст. Саъдӣ роҳпаймоии маъшуқро ба ҳадде марғубу ҷолиб ба килки тасвир қашида, ки болотар аз он камтар ба назар мерасад:

*Дидам имрӯз бар замин қамаре,
Ҳамчу сарве равон ба раҳгузаре.
Гӯиё бар ман аз бихишти Худой
Боз карданд бомдод даре [3,с.163].*

Дар тасвири ҳолати маъшуқ Саъдӣ бар тамоми ҷузъиёти вай аҳаммият медиҳад. Ҳатто, остин ба ҷамоли худ бурдани маъшуқ ҳам аз назари ў пинҳон намеронад: ў ин ҳолати маъшуқро ба парӣ шабоҳат менамояд, ки ҷамоли хешро аз банинсон доимо пинҳон медорад:

*Донамат, остин чаро неши ҷамол мебарӣ,
Расм бувад, к-аз одамӣ рӯй ниҳон кунад парӣ [3,с.15].*

Дар мушоҳидаи Саъдӣ, маъшуқ дар ҳар ду ҳолат ҳам – чи дар ҳолати вонамудани худ ва чи дар ҳолати ниҳон карданиаш фаттону дилрабоист: чун рух мекушояд, мучиби бетокати ошиқ мегардад, аммо чун ба ниҳон меравад, пардаи сабри ошиқ медарад. Бо ин вазъаш маъшуқ ба ҳуру парӣ шабоҳат пайдо менамояд ва дар баробари ошиқ виқори болотар аз инсониро доро мешавад:

*Рӯй кушода, эй санам, тоқати халқ мебарӣ,
Чун паси парда меравӣ, пардаи сабр медарӣ.
Ҳури бихишт хонамат, моҳи тамом гўямат,
К-одамие надидаам чун ту парӣ ба дилбарӣ [3,с.15].*

Чигунагии ҳаракат ва роҳпаймоии маъшуқ дар тасвири Саъдӣ аз хусусиятҳои ҳунари тасвиргари ў дар иртибот бар шахси маъшуқ ба ҳисоб меравад. Ҳаракоти маъшуқ чунон нозукона адо шудааст, ки ҷолибтар аз он ғайримумкин аст. Аз фаттонии тарзи рафтори

маъшук Саъдӣ шарм медорад, ки бар худ нигарад ва дар худ нигаристанро бебасарӣ меҳисобад. Ҳаракоти зебои маъшук ончунон дар хотири Саъдӣ нақш пазируфтааст, ки вай бар ҳар кучо менигарад, ба ҷойи ҳар чиз дар сеҳни ӯ танҳо ҳаракоти маъшукаш мунаққаш мегардад. Маъшук худ низ аз ҳаракоти нозуку фиребои хеш огоҳ аст ва аз ин ҷиҳат аст, ки ҷуз ба худ бар ҳеҷ ҷойи дигар назар наметӯзад; вай на танҳо мӯҷиби фитнаи ошиқ, балки фитнаи худаш ҳам ҳаст:

*Ман ҳаргиз аз ту назар бо ҳеҷтан накунам,
Бинанда дил надихад ҳаргиз ба бебасаре.
Азбаски дар назарам хуб омадӣ, санамо,
Ҳар ҷо ки менигарам, гӯӣ, ки дар назарӣ.
Дигар ниғаҳ накунам болои сарви чаман,
Дигар сифат накунам рафтори кабки дарӣ.
Кабк инчунин наравад, сарв инчунин начамад.
Товусро нарасад пеши ту ҷилвагарӣ.
Ҳар гаҳ ки мегузарӣ, ман дар ту менигарам,
К-аз ҳусни қомати худ бо кас наменигарӣ.
Азбаски фитна шавам бар рафтани, на аҷаб,
Бар ҳеҷтан ту зи мо сад бор фитнатарӣ [3, с.14].*

Ин ҳама фатонату латофати маъшук таъсири назарраси худро дар шахси Саъдӣ барҷой гузоштааст. Саъдӣ ба ҳайси бузургтарин устои каломи форсӣ дар тасвири авзои гуногуни шахси ошиқ ва авотифи марбут бар он ба муваффақиятҳои бузург ноил гаштааст. Хусусияти асосии тасвири ҳолоти авзои ошиқ дар ғазалиёти Саъдӣ ҳам иборат аз таносуби калом бо тарзи тасвир аст, ки дар ашъори вай ба ҳадди аъло инъикос мегардад. Содагии тарзи ифодаи фикр, парҳез аз ҳар гуна тақаллуфоти шоирона дар бақоргирии васоити тасвири бадеӣ, равонии баён ва лаҳни наздик бо забони гуфтугӯӣ – ин ҳама дар тасвири ҳолоти ошиқонаи Саъдӣ нақши басо назаррас доранд. Аз сӯйи дигар, эҷоди мазомини нав ба тасвири авзоъ ва ҳолоти ишқӣ як навъ таассурти эстетикӣ мебахшад. Тасвири пурсӯзи Саъдӣ аз авзоъ ва ҳолоти ботинии худ қобили тазақкур аст. Дар ғазалиёти Саъдӣ тамоми ҳолоте, ки дар пайомади ишқи маъшук бар шахси ошиқ рух медиҳад, бо авҷи ҳунар наққошӣ гардидаанд. Аз ин рӯ, дар мавриди ғазалиёти Саъдӣ муҳаққиқони бузург изҳори назари гуногун кардаанд ва ҳар кадоме аз муҳаққиқон низ далоили қонеъкунандае аз ғазалиёти Саъдӣ ироа кардаанд. Фурӯғӣ муътақид аст, ки «Ҳеҷ касе олами ишқро на монанди Саъдӣ дарк карда, на ба забон овардааст» [7, с.17].

Аз ин ҷиҳат ғазалиёти Саъдиро метавон сафинаи сӯзу ғами ошиқона дар дарёи пурамвоч ва беканораи шеър адаби порсӣ эътироф кард. Ин нукта ҷолиб аст, ки сӯзи қалб ва ғами ботини Саъдӣ дар бештари ғазалиёташ дар ишқи маъшуқи заминӣ мутамарказ гашта ва бар он нигаронида шудааст. Нақши руҳи маъшук Саъдиро ончунон мафтуну гирифтор намудааст, ки ҳар яке аз нолаҳои пайдарпайи худро зортар аз дигаре мешуморад ва лоба менамояд:

*Ваҳ, ки ҷудо намешавад нақши ту аз ҳаёли ман,
То чӣ шавад ба оқибат дар талаби ту ҳоли ман.
Нолаи зеру зори ман зортар аст ҳар замон,
Баски ба ҳаҷр медиҳад ишқи ту гӯшмоли ман [3, с.148].*

Сӯзи худро дар ишқи маъшук Саъдӣ ба сӯзи парвона монанд менамояд, ки дар пойи шамъ ҷон месупорад. Аммо, Саъдӣ дар рӯҷу ба маъшук бо тарзи басо зебо шиква менамояд, ки агар шамъ бар сари парвона пас аз мурдани он ҳам бисӯзад, дили маъшуқи вай бар сари болини ғами вай намесӯзад:

Эй ба дидори ту равшан чаҳми оламбини ман,

*Охират раҳме наёяд бар дили мискини ман?
Сўзнок афтода чу парвонаам дар пои ту,
Худ намесўзад дилат чун шамъ бар болини ман [3,с.148].*

Тасвири ҳолати ғам, ки дар мочарои ишқ рукни асосӣ ва муҳаррики қавии сўзҳои дарунии шахси ошиқ ба ҳисоб меравад, дар як мисраъ ба таври бисёр марғуб ба чашм мерасад. Саъдӣ бар ғам пирохани даҳқабата мепошонад ва, бад-ин тарз, киноят аз бисёрии он менамояд:

*Бар ман, ки дилам чу шамъ яктост,
Пирохани ғам чу шамъ даҳтуст [3,с.191].*

Аммо, аз ин сўзу ғаме, ки дар ёди маъшук эҳсос менамояд, Саъдӣ изҳори хушнудӣ мекунад, ба ҳаdde ки фироқро аз висол ташхис наменамояд:

*Чунон ба ёди ту шодам, ки фарқ менакунам,
Зи дўстӣ, ки фироқ аст, ё висол аст ин.
Қалам ба ёди ту дур(р) мечаконад аз дастам,
Мидод нест, к-аз ӯ меравад, зулол аст ин [3,с.150].*

Дар ишқи маъшуқи худ Саъдӣ хоби худро ба фаромӯшӣ супурдааст, аммо маъшукро бар ин ҳоли вай чӣ кор, ӯ бар хусни ҳеш гирифторм аст. Саъдӣ аз ин тарс дорад, ки мабодо бар асари гирифтории зиёд дар баробари хусни маъшуқаш ба бидъат даст назанад:

*Ту ро чӣ ғам, ки маро дар ғамат нагирад хоб,
Ту подшоҳ кучо ёди посбон орӣ.
Зи хусни рӯи ту бар дини халқ метарсам,
Ки бидъате, ки набудаст, дар ҷаҳон орӣ [5, с. 165].*

Як вижагӣ дар тасвири ҳолати ошиқонаи Саъдӣ иборат аз ҳақир шумурдани шахси худ дар баробари маъшуқаш мебошад, ки ин, албатта, ҳикоят аз муҳаббати зиёди вай нисбат бар шахси маъшук мебошад. Вай нисбат бар маъшук то бад-он ҳад муҳаббат дорад, ки хуни ҳешро дар қиболӣ маъшуқаш ночиз мешуморад ва ба вай таъкид менамояд, ки ба беҳуда дар фикри рехтани он нашавад:

*Ба Худо, бар ту, ки хуни мани бечора мarez,
Ки ман он қадр надорам, ки ту даст олоӣ [5, с. 154].*

Ин ҳақирбиниву ночизшумории шахси худ дар баробари маъшук дар ғазалиёти Саъдӣ муқаррар ба чашм мерасад. Чунончи дар байти зер ҳам Саъдӣ, аввалан, аз сари сидқу вафо ҳештанро меҳаҳад ғубори домани маъшук намояд, вале баъдан, аз сари ин андеша дармегузарад, бо он сабаб ки шахси худро сазои хоки маъшук шудан намеҳисобад:

*Хоки пояи хостам шуд, боз гуфтам зинҳор,
Ман бар он доман намеҳаҳам ғубори ҳешро [5, с. 188].*

Агар тасвири ҳолати ботиниву қалбии ошиқ дар аксари маворид абёти ҷудогонан ғазалҳои шоирро оро диҳанд, аммо баъзан он тамоми матни як ғазали ўро фаро мегирад ва омили инкишофи мазомини он мегардад. Дар девони Саъдӣ теъдоди ғазалҳоеро метавон пайдо намуд, ки дар онҳо тасвири ҳолати ботиниву қалбии шоир аз сар то интиҳо ба чашм мерасад. Аз ҷумла, дар ғазали зер ҳолати ботиние, ки ба ҳангоми сафар Саъдӣ мувоҷеҳи он гардидааст, ба таври басо марғуб тасвир ёфта, манзараи ҳузнангезу андӯхгинонаеро пешорӯ қарор медиҳад, ки ҳикоят аз шиддати ғаму ғалаёни қалбии шоир менамояд. Дар маркази тасвиrotи Саъдӣ мавзӯи фироку ҳичрони маҳбуб қарор гирифтааст ва ҳамаи баёни ҳолати ботинии шоир дар гирди таассуроте, ки бар асари фироқ дар зехни вай ба вучуд омадаанд, мутамакказ мегарданд:

*1. Меравам в-аз сари ҳасрат ба қафо менигарам,
Ҳабар аз пой надорам, ки замин месипарам.
2. Меравам бе дилу бе ёру яқин медонам,*

Ки мани бедили беёр на марди сафарам.
3. Хоки ман зинда ба таъсири ҳавои лаби туст,
Созгорӣ накунад обу ҳавои дигарам.
4. Ваҳ, ки бар сари кӯйи ту шабе рӯз кунам,
Ғулғул андар малакут афтад аз оҳи саҳарам.
5. Пой мепечаму чун пой дилам мепечад,
Бор мебандаму аз бор фурубастантарам.
6. Чӣ кунам, даст надорам ба гиребони аҷал,
То ба тан-дар зи ғамат тираҳани ҷон бидарам.
7. Оташи хашими ту бурд оби мани хоколуд,
Баъд аз ин бод ба ғӯши ту расонад хабарам.
8. Ҳар наварде, ки зи тӯмори ғамам боз кунӣ,
Ҳарфҳо бинӣ ту олуда ба хуни ҷигарам.
9. Не, мапиндор, ки ҳарфе ба забон орам, агар
То ба сина чу қалам бозишикофанд сарам.
10. Ба ҳавои сари зулфи ту даромехта буд
Аз сари шохи забон барги суҳанҳои тарам.
11. Гар суҳан ғӯям минбаъд, шиқоят бошад
В-ар шиқоят кунам аз дасти ту, пеши кӣ барам?
12. Хори савдои ту овехта дар домани дил,
Нангам ояд, ки ба атрофи гулистон гузарам.
13. Басари равшанам аз сурмаи хоки дари туст,
Қимати хоки ту ман донам, к-аҳли басарам.
14. Гарчи дар кулбаи хилват бувадам нури ҳузур,
Ҳам сафар беҳ, ки намондаст маҷоли ҳазарам.
15. Сарви болои ту дар боғи тасаввур барпой,
Шарм дорам, ки ба болои санавбар нигарам.
16. Гар ба тан бозкунам ҷои дигар, боке нест,
Ки ба дил гошия, бар сар ба рикоби ту дарам.
17. Гар ба дурии сафар аз ту ҷудо хоҳам монд,
Шарм бодам, ки ҳамон Саъдии кӯтаҳназарам!
18. Ба қалам рафтаму ночор ба сар боз оям,
Гар ба домон нарасад чанги қазову қадарам.
19. Шӯхчашиӣ чу магас кардаму бардошт адӯ
Ба магасрони маломат зи канори шакарам.
20. Аз қафо сер нагаштам мани бадбахт ҳанӯз,
Меравам в-аз сари ҳасрат ба қафо менигарам [5, с. 212].

Чунонки дида мешавад, дар 20 байти ғазали мазкур тасвири шоир аз ҳолати ошиқонааш эҳсос мешавад, дар ҳар байте ӯ ишорат бар вазъе аз авзои қалбиву ботинии хеш менамояд. Тавотур ва рангингунагии тасвири ҳолат мӯчиби эҷоди мазомини мутафовит дар матни ғазал гашта, мавзӯи асосии матни ғазалро, ки иборат аз гирифтори ҳичронӣ фироқ гардидан бар асари сафар аст, пурра гардонида, ҷанбаи бадеӣ-эстетикӣ онро ҳам басо қавӣ намудаанд. Дар байти аввал лаҳзаи ба сафар баромадан ва аз сари ҳасрат рӯ ба қафо нигаристани шоир, ки барои охир ҳам бошад, ёри худро бинигарад, тасвир ёфтааст. Сафари бедилони шоир ончунон бар вучуди вай таъсир гузоштааст, ки ӯ дигар ҳис намекунад, ки пояш дар ҳаракат аст ё не. Дар байти дувум шоир аз ин сафари бедилони хеш изҳори норизоӣ менамояд ва мегӯяд, ки вай марди сафар нест. Ин ақидаи хешро бад-он изҳор медорад, ки

ёраш ҳамроҳи вай нест ва ӯ беёр азми сафар менамояд. Дар байти сеюм Саъдӣ ба таври бисёр маътуфу зебо мегӯяд, ки хоки вай зинда ба таъсири лабони ёраш мебошад ва ба ҷисму ҷони вай обу ҳавои дигар созгорӣ намекунад. Дар байти чаҳорум дар зехни шоир шабе, ки бо ёри худ ба сар мекунад, мунаққаш мешавад. Ва боз дар ҳамин байт Саъдӣ «оҳи саҳар»-ро, ки нишон аз ду ҳолат: ҳам аломати ҳамёзаи саҳарӣ ва ҳам аломати видоъ бо ёр аст, басо хунармандона ба қор гирифтааст. Ин оҳи саҳарӣ асароти ба сафар баромадани Саъдӣ аст, ки аз маҳбуи худ ҷудо мешавад. Шоир ин оҳи худро, ки нидои сӯзноки қалби вай аст, мӯчиби ба ғулғул печидани малакути осмон медонад. Дар байти панҷум Саъдӣ ҳолати пойпечии худро тасвир намудааст, ки он киноят аз бисёр оҳиста ва дилу бедилон роҳ рафтан мебошад; ва гуфтааст, ки ҳар гоҳ ки пойҳояш ба ҳам мепечанд, дили вай ҳам ба печ меафтад. Печидани дил ин ҷо киноят аз фишори зиёди он бар асари андӯху ғам аст, ки дар натиҷаи азми сафар шоирро гирифтори чунин вазъ намудааст. Ҳамин аст, ки Саъдӣ дар мисраи дувуми байти мазкур ҳолати фурӯбастагии худро, ки киноят аз гирифтани дил ё дилгирӣ аст, ба борбандӣ шабеҳ кардааст, ки қабл аз сафар ҳар шахси сафарӣ бар ин ҳолат меафтад. Дар байти шашум мағлуби эҳсосоти маҳзуну ғамовар мешавад ва нидо дармедихад, ки афсӯс дасти вай ба гиребони аҷал намерасад, вагарна ӯ дар ғами ёри хеш дар тан пирахани ҷон медарид. Дар байти ҳафтум Саъдӣ бо истифода аз ҷаҳор унсури табиӣ: об, оташ, хок ва бод ҳолати беиззатти хешро дар назди маҳбуб зикр намуда, тавассути истимдод аз хок дар хитоб бар маъшук мегӯяд, ки бод рӯзе хабари ӯро бар вай хоҳад расонид. Дар байти ҳафтум ба маъшук муроҷиат мекунад, ки ҳар гиреху укдаеро, ки вай дар тӯмори ғами ӯ мекушояд, ҳарфхоеро меёбад, ки бо хуни ҷигари вай навишта шудаанд. Дар байти мазкур ҳадди аълои таҳайюли шоирона ба ҷашм мерасад, ки тавассути киноя ва истиора ба вучуд оварда шудаанд. Дар байти нухум маъшуқи худро таскин медиҳад, ки аз вай осуда бошад, вай агар сарашро ҷун қалам бишикофанд, сирри қалбашро дар назди касе ифшо нахоҳад кард. Дар байти даҳум Саъдӣ ёди ҳавои зулфони ёр менамояд, аз он хотирот лаззат мегирад ва мегӯяд, ки суханҳояш ба мӯчиби ҳавои муаттари онҳо тару тоза гаштаанд. Дар байти ёздаҳум дар хитоб бар маъшук мегӯяд, ки аз ин пас суханро зиёд намекунад, зеро он нишоне аз шикоят хоҳад буд. Боз аз сухани хеш мегардад, ки агар дар пеши маҳбубаш шикоят накунад, пас дар назди кӣ шикоят хоҳад кард. Дар байти дувоздаҳум Саъдӣ ба таври бисёр бадеъ изҳор медорад, ки хори савдои маҳбубаш дар домани дили вай овехтааст ва ӯ бо ин сабаб нанг медонад, ки ҷуз аз гули рӯи маҳбубаш ба атрофи гулистон нигарад. Байти сездҳум давоми мантиқии байти пешин аст. Шоир дар он баён медорад, ки ҷашмонаш ба шарофати сурмаи хоки дари маҳбубаш равшан гаштаанд ва қимати ин хокро танҳо вай медонад, ки аҳли фаҳм аст. Таҷниси лафзӣ, ки дар вожаи *басар* дар ду мисраи байти мазкур қорбурд шуда, мӯчиби таъсирбахшии мазмуни он гаштааст, он дар маънии ҷашм ва аҳли фаҳм истифода гардидааст. Дар байти понздаҳум шоир худро ба навъе таскин медиҳад, ки ҳарчанд дар ҳузури ёр ба сар бурдан мӯчиби мунаввар гаштани қалби ӯ шудааст, аммо барои вай сафар аз мондан беҳтар аст. Шояд инро шоир ҷиҳати ноилочии худ гуфтааст, ки бо сабаби маҷбурият ӯ ночор бар азми сафар гашта ва маъшуқи худро тарк намудааст. Дар байти шонздаҳум Саъдӣ маъшуқахро таскин медиҳад, ки аз садоқату вафои вай осуда бошад, ки агарчи дар маконҳои дигар будубош мекунад, аммо доимо дилу сараш бастаи ёди маҳбуб аст; истиороти ғошияи дил ва рикоби сар дар мисраи дувуми байт бар асарбахшии мазмуни он афзудааст. Байти ҳадаҳум давоми мантиқии байти қаблӣ аст, Саъдӣ дар ин байт ҳам ба маъшук ваъдаи вафову садоқат медиҳад. Дар байти ҳаждаҳум низ изҳори вафодорӣ худро давом дода, арз менамояд, ки агар ба доми ҷанги қазо гирифтор нашавад, ҳатман ба назди маҳбубаш хоҳад омад. Саъдӣ иштиёқи ба назди маҳбуб омаданахро дар мисраи аввали байт тавассути бо қалам рафтани ба сар бозомадан басо дилнишин адо кардааст. Дар байти

нездарум Саъдӣ боз лаҳзаҳои бо маҳбуб буданаширо ба ёд меоварад ва рафторҳои ошиқонаи худро бар шӯхчашмии магас монанд кардааст, ки дар канори шакар маскан мегузинад. Дар мисраи дувуми байт шоир аз аду ёдовар мешавад, ки шояд падар ё ягон наздики маҳбубаш бошад; эҳтимоли зиёд меравад, ки ин аду падари маҳбуби шоир бошад, чунонки устод Рӯдакӣ ҳам дар як рубоии худ падари маъшуқашро ҳасм ном гирифтааст. Дар байти мақтаъ Саъдӣ изҳори ҳасрат аз лаҳзаҳои бо ёр будан мекунад ва шахси худро бадбахт меномад; Мисраи дувуми мақтаъро бо мисраи аввали матлаъ ҳусни анҷом мебахшад ва ҳолати ҳасратноку андӯҳгинонаи азми сафар карданаширо боз ба хотир меоварад.

Чунонки аз муҳтавои умумии ғазал ва мазомини байтҳои он дида мешавад, дар матни ҳамаи абёти ғазал андешаҳои фикрронии муаллиф дар гирди тасвири рикқатангезу ҳасратмандонаи ҳолати ботиниву қалбии субъект, яъне ошиқ, ки худ Саъдӣ аст, мутамакказ гаштаанд. Мундариҷаи ягон мисраъ ва байт оғӣ аз тасвири чунин ҳолат нест. Дар девони Саъдии Шерозӣ амсоли чунин ғазалҳо, ки дар онҳо тасвири ҳолати ишқӣ, чи ҳолати ошиқ ва чи ҳолати маъшук, дар маркази эҷоди шоир қарор гирифта бошанд, бисёранд. Дар ҳамаи онҳо Саъдӣ авзоъ ва ҳолати ботиниву қалбии хешро, ки бар асари руҳдодҳои гуногун: азми сафар кардан ё тарк гуфтани ёр, шиддат гирифтани оташи хичрон, ҳасрат аз рӯзгорони бо ёр будан ва ғайраҳо ба вуҷуд омадаанд, бо ҳунари махсусу беназир ва рикқату эҳсосоти ба худ хос тасвир намудааст. Ин мавзӯ дар ғазалҳои, ки бо қофияҳои «арӣ» / «рӣ» (нахустмисраи матлаъҳо: Донӣ, ки чӣ гуфт маро он булбули сахарӣ; Сарви бустонӣ ту ё маҳ ё парӣ?), «ӯӣ» (нахустмисраи матлаъ: Имрӯз чунонӣ, эй парирӯӣ), радиҳои «шудам» (нахустмисраи матлаъ: Аз дар даромадӣ ман зи худ бадар шудам), «аст» (нахустмисраи матлаъ: Шаби фирӯз кӣ донад, ки то сахар чанд аст) «мебарӣ» (аввалмисраи матлаъ: Ин чӣ рафтор аст, қоромидан аз мо мебарӣ), «ман» (нахустмисраи матлаъ: Вах, ки ҷудо намешавад нақши ту дар хаёли ман) матраҳ гардидаанд, ҷилваи махсус дорад [4, с.14, 16, 34, 148, 181]. Дар саропойи ғазалҳои мазкур Саъдӣ ҳолати авзои ботиниву қалбии худ ва, ҳамчунин сифоти марғуби маъшукро, ки мӯҷиби ба вуҷуд омадани чунин ҳолат дар шахси шоир гаштаанд, бо сабки махсус ва ҳунари малакаи вижа мавриди тасвир қарор додааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Рейснер М.Л. Эволюция классической газели на фарси (X – XI вв.) / Ответственный редактор. – В.Б. Никитина, М.Л. Рейснер. – Москва: Наука, 1989. – 222 с.
2. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ / Сируси Шамисо.–Техрон: Фирдавс, 1369.– 312 с.
3. Шерозӣ, С. Куллийет / С. Шерозӣ. – Ҷ. I. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 430 с.
4. Шерозӣ, С. Куллийет / С. Шерозӣ. – Ҷ. II. Мураттибон Саҳобиддин Сиддиқов, Назира Қаҳҳорова. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.
5. Шерозӣ, С. Куллийет / С. Шерозӣ. – Ҷ. III. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 365 с.
6. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам / Шиблӣ Нуъмонӣ. Мутарҷим Сайид Муҳаммадтақӣ Фаҳри Дош Гелонӣ. – Ҷ. 3. – Техрон: Дунёи китоб, 1368. – 204 с.
7. Фурӯғӣ, Муҳаммадалӣ. Саъдӣ ва осори ӯ. Муқаддима / Муҳаммадали Фурӯғӣ // Саъдӣ. Куллийет. – Техрон: Паймон, 1380. – С. 5-13.

REFERENCES:

1. Reisner M.L. Evolution of the Classical Ghazal in Farsi (10th – 14th centuries). Editor-in-chief. – V.B. Nikitina: M.L. Reisner. – Moscow: Nauka, 1989. – 222 pp.

2. Shamiso, Sirus. *A Journey of Ghazals in Persian Poetry* / Sirusi Shamiso. – Tehran: Firdavs, 1369. – 312 pp.
3. Shirozi, S. *Kulliyot* / S. Shirozi. – J. I. Editor and author of the foreword: Sahobiddin Siddikov. – Dushanbe: Adib, 1988. – 430 pp.
4. Shirozi, S. *Kulliyot* / S. Shirozi. – J. II. Editors: Sahobiddin Siddikov, Nazira Kahhorova. – Dushanbe: Adib, 1989. – 414 pp.
5. Shirozi, S. *Kulliyot* / S. Shirozi. – J. III. Editor and author of the foreword: Sahobiddin Siddikov. – Dushanbe: Adib, 1988. – 365 pp.
6. Nu'mani, Shibli. *She'r-ul-Ajam* / Shiblii Nu'mani. Translator: Sayyid Muhammadtaqi Fakhri Doii Geloni. – Vol. 3. – Tehran: Dunyoi Kitab, 1368. – 204 pp.
7. Furugi, Muhammadali. *Saadi and his Works. Introduction* / Muhammadali Furugi // Saadi. *Collection*. – Tehran: Paymon, 1380. – PP. 5-13.